

Den sanna kvinnan och politiken

En studie av röstuppdelningsdebatten 1922

Gunnar Qvist har i sin kvinnohistoriska essaysamling "Konsten att blifva en god flicka" konstaterat att nykterhetsrörelsen, främst de amerikanska godtemplarna, betytt mycket för kvinnans politiska och sociala emancipation. Qvist refererar härvid till att godtemplarna i de enskilda delstaterna under slutet av förra seklet kämpade för den kvinnliga rösträtten, vilken betraktades som oundgänglig för uppnåendet av de olika delstatsförbuden.¹ Godtemplarorden har också alltid berömt sig av att vara en av de första demokratiska massorganisationerna, där kvinnans likaberättigande alltid iakttagits.

Den svenska godtemplarrörelsen sökte i likhet med den amerikanska att mobilisera kvinnorna politiskt för sina syften. Godtemplarna förespråkade kvinnlig rösträtt i diskussionerna omkring det lokala vetots genomförande före Bratt-systemets stadfästande. I Västerbotten hade godtemplaren och de frisinnades ledare Gustav Rosén fastslagit denna princip då han yttrade, att den grupp som var mest utsatt för följderna av alkoholmissbruket också borde få rättighet att yttra sig i dylika frågor.² Godtemplarnas och kvinnornas intressen sammanföll i Sverige liksom i USA främst i de nykterhetspolitiska spörsmålen. Kvinnans participation i den politiska processen betraktades som oundgänglig av förbudsvännerna i båda länderna. Kvinnornas ställning var också inom godtemplarorden likaberättigad och kvinnorna hade i princip samma möjligheter att avancera till de högsta befattningarna. Detta skedde dock inte i någon nämnvärd omfattning. Den manliga dominansen inom Sveriges Storloge var under hela skedet kring demokratins genombrott och striderna kring det lokala vetot och förbudsreformen i det närmaste total. Trots mansdominansen fick inte den officiella ideologin inom orden ge skäl till tvivel rörande den positiva synen i kvinnofrågan.

Det kom därför som en chock för nykterhetsrörelsens kvinnor när första lagutskottet framlade förslaget om att röstsedlarna vid förbudsomröstningen 1922 skulle könsmärkas, så att mäns och kvinnors röster kunde räknas var för sig.³ Detta förslag tvingade de inblandade parterna att mer eller mindre tydligt ta ställning i kvinnofrågan. "Särskiljningsdebatten" som rasade under våren 1922 kan på ett intressant sätt belysa synen på kvinnans plats i hem och politik i det tidiga 1900-talets samhälle.

Det var socialdemokraten och godtemplaren Arthur Engberg, som i en motion 1921 yrkade på att alla valkuvert skulle märkas M för man och K för kvinna. I motionen utsades att syftet endast skulle vara att se hur många av varje kön som röstade på respektive parti.⁴ Detta föranledde en riksdagskollega att ställa frågan om Engberg hade behov av att för socialdemokratins räkning fastställa, "att i Västmanland valde kvinnorna synnerligen dumt", medan de i Malmö visade gott omdöme.⁵

Den Engbergska motionen blev aktuell igen inför förbudsomröstningen 1922. I samband med förberedelserna i lagutskottet inskrevs nu den engbergska särskiljningslinjen. I utskottsförslaget kan följande klarläggande utläsas: "Då utskottet sålunda anser sig böra föreslå, att skilda röstsammanräkningar skola äga rum, vill utskottet samtidigt uttala en bestämd gensaga mot påståendet, att en dylik uppdelning av rösterna skulle innebära ett undervärderande av kvinnors röster och ett orättvist och odemokratiskt avsteg från principen om jämställdhet mellan könen."⁶

I själva verket var röstuppdelningen ett medvetet avsteg från denna princip. Det fastslås nämligen också att det var männen som var de stora konsumenterna av alkohol och att männen också var de stora missbrukarna. Ett förbud skulle, motiverades det, om det infördes mot männens vilja bli verkninglös.⁷ Alkoholförtäring var alltså ett mannens privilegium, och det borde vara mannen som avgjorde, om han ville ha förbud eller inte. Utskottsförslaget uppfattades i detta avseende som en komplott från förbudsmotståndarnas sida. De olika nykterhetsförbunden kunde emellertid inte enas om hur man borde svara på denna provokation. IOGT:s verkställande råd sade sig inte vilja utmana ödet genom att ta strid i frågan och därmed omintetgöra förbudsfrågans snara lösning. Man motiverade sitt godkännande av utskottsförslaget med att ett särskiljande av rösterna inte äventyrade de demokratiska principerna. Godtemplarnas tidning Reformatorn tog också ställning för verkställande rådets tolkning.⁸ Särskiljningen av rösterna uppfattades emellertid av andra grupper inom nykterhetsrörelsen som klart odemokratisk, varför den inte borde godkännas. Kvinnorna inom de olika nykterhetsorganisationerna fruktade att deras röster genom särräkningen skulle erhålla lägre dignitet. I Förbudsvännernas Landsförbund reagerade exempelvis Emilie Rathou ytterst bittert mot röstuppdelningen, vilken hon uppfattade som ett totalt förräderi mot kvinnosaken: "Tanken på att uppdelna rösterna har på det högsta upprört kvinnorna. Att gå på denna linje är att organisera nederlaget."⁹ Emilie Rathou sade sig ha kämpat i över trettio år, bl a inom Godtemplarorden, för kvinnans likställighet med mannen och hon hotade med tydlig adress till godtemplarna: "Kommer omröstningen till stånd enligt denna Brattska linje (utskottsförslaget förf anm), då låta vi utgå en paroll om kvinnostrejck vid rösturnorna."¹⁰ Den frisinnade riksdagsledamoten Vira Eklund hade i godtemplarnas verkställande råd med yttersta tvekan godtagit ordens förklaring om det taktiskt nödvändiga i att inte äventyra folkomröstningen trots att "hela hennes inre upprest sig mot den tankegång, vilken däri fick uttryck."¹¹ Vira Eklund blev ytterligare pressad och tvingades att helt ta

avstånd från verkställande rådets dunkla formuleringar i denna fråga. Övriga kvinnor i Förbudsvännernas Landsförbunds arbetsutskott tog också bestämt avstånd från tanken på röstuppdelning. De fick därvid främst stöd från representanterna för olika religiösa samfund, då missionsförbundaren Gustav Mosesson och baptisten David Östlund helhjärtat ställde sig bakom kvinnornas krav.

Den starkaste kritiken kom dock från NTO och Blå Bandet. Carl Ekman hotade att lämna Förbudsförbundets arbetsutskott om förbundet skulle anta godtemplarnas ståndpunkt. "En folkomröstning kan så anordnas, att den blir till hinder för förbudssaken. Så blir det därest en uppdelning av de röstande, sådan som nu påyrkats, kommer till stånd. . . Om vi acceptera uppdelningen, så bryta vi med allt vi hittills ansett klokt och riktigt."¹² Även Elof Ljunggren förhöll sig starkt kritisk mot röstuppdelningen på grund av den gentemot kvinnorna diskriminerande innebörden. Behandlingen av frågan i Förbudsförbundet ledde till att Carl Ekman formulerade ett uttalande angående kvinnornas ställning inom förbundet. I uttalandet slogs fast: "En anordning av sistnämnda art (röstuppdelning förf. anm), uttryckligt föreslagen i syfte att fränkänna kvinnornas röster betydelse för det slutliga avgörandet, måste betecknas såsom fullständigt oförenligt med den tankegång, som fått sitt uttryck i erkännandet av kvinnornas medborgerliga likställighet med männen."¹³

De personer som i Förbudsvännernas Landsförbund främst kom att engagera sig för kvinnosaken tillhörde politiskt den frisinnade gruppen inom det Liberala Samlingspartiet. De frisinnade sökte också rent allmänpolitiskt profilera sig i denna fråga längre fram under våren i samband med omröstningen i riksdagen om särskiljandet av manliga och kvinnliga röster. För socialdemokraterna, främst de inom IOGT, vilka ideologiskt förfäktade likställighet mellan könen, blev frågan mycket besvärande genom IOGT:s verkställande råds ställningstagande. De frisinnade kring Ekman fick ett utmärkt tillfälle att framställa de socialdemokratiska nykterhetsvännernas demokratiska intentioner som tvetydiga. Socialdemokraterna angreps även från vänster i röstuppdelningsfrågan, då både kommunister och vänstersocialister ifrågasatte partiets ärliga avsikter i kvinnofrågan. Röstuppdelningsfrågan hade därmed blivit politiskt inflammerad.

Förbudsförbundet fortsatte att driva sin kampanj mot röstuppdelningen fram till omröstningen i riksdagen. Man sökte också sätta ordentlig press på riksdagsmännen genom att formulera en enkät, där man tillfrågade samtliga riksdagsmän om deras inställning till särräkningen innan omröstningen verkställdes. Listor över hur riksdagsmännen ämnade rösta i händelse av votering gjordes upp och Förbudsförbundets länsorganisationer fick lämna uppgifter om hur deras folkvalda kunde tänkas agera. Det framgår klart att det främst var de frisinnade inom Förbudsförbundet, som stod bakom aktionen med listorna. Ekman hade i Förbudsvännernas Rikskommitté klart och tydligt deklarerat, att han aldrig skulle avhålla sig från att bekämpa förslaget om särräkning i riksdagen, vilken ståndpunkt nykterhetsfolket i övrigt än valde.¹⁴

Första lagutskottets förslag, som innebar folkomröstning i augusti 1922 och särskiljande av mäns och kvinnors röster, behandlades i riksdagen den 5 april 1922. Mot lagutskottets förslag stod en enskild socialdemokratisk motion, som förordade omröstning utan särskiljande av rösterna. Omröstningen skulle dock enligt motionen äga rum först 1923. En liberal motion, signerad Edward Larsson i Lerdala, förordade en mer omedelbar omröstning utan uppdelning av rösterna och den blev huvudalternativet till lagutskottets proposition. Kring denna, den s k "Lerdalalinjen", samlade sig röstuppdelningsmotståndarna i riksdagen.¹⁵

I *Första kammaren* hotade högern att vägen till förbudsomröstning skulle bli lång om inte utskottsförslaget genomdrevs. Liberalerna stod splittrade, då många av de frisinna ledamöterna inte kunde tänka sig att ge stöd åt ett förslag som innebar särskiljande av rösterna. Splittringstendenser fanns även inom de socialdemokratiska leden, medan den yttersta vänstern, vänstersocialister och kommunister vägrade att ge sitt stöd åt lagutskottets förslag. Utskottsförslaget beträffande särräkningen segrade i *Första Kammaren* med 89 mot 38.¹⁶

I *Andra Kammaren* blev striderna hetare och splittringen bland liberaler och socialdemokrater mer markerad. Den socialdemokratiska ledamoten Nelly Thüring, som följde jungfrutalade i riksdagen, kunde på inga villkor ge sitt stöd åt utskottsförslaget. Hon föreslog t o m bildandet av ett kvinnoparti, som enbart skulle agera för att få bort denna paragraf i utskottets förslag.¹⁷ Upprördheten bland *Andra Kammarens* kvinnliga ledamöter var mycket stor, men den båtade föga, då de två mittenpartierna stod ohjälpligt splittrade, medan högern gick på utskottslinjen och vänstersocialister/kommunister emot. Omröstningen slöt med 92—88 i utskottets favör. Röstuppdelningen var därmed ett faktum.¹⁸

Några reella protestaktioner kom inte till stånd efter riksdagsbehandlingen av ärendet, vilket man kunde ha väntat sig eftersom kvinnorna i samband med omröstningen organiserat ett demonstrationståg utanför riksdagshuset. Demonstrationståget skingrades bryskt av polisen.¹⁹

Det går dock inte att ta miste på att frågan om röstuppdelningen utsådde mycken split inom både nykterhetsleden och de politiska partierna. Inom nykterhetsrörelsen ifrågasattes starkt IOGT:s agerande, främst då frågans behandling i verkställande rådet. På det politiska planet ökade spänningarna inom det Liberala Samlingspartiet, och klyftan mellan stadliberaler och den frisinna gruppen kring Carl Ekman accentuerades ytterligare. Man kan dock inte ensidigt hävda att de frisinna var helt eniga, då flera riksdagsmän stödde utskottets förslag.²⁰

Socialdemokraternas inställning var också den vacklande. Kvinnorna var helt emot röstuppdelningen. Nelly Thüring sade sig som sagt vara beredd att organisera ett kvinnoparti i riksdagen för drivande av frågan, ett tomt hot, då förslaget kom under själva frågans avgörande. Många socialdemokratiska ledamöter röstade dock för utskottets förslag, vilket renderade partiet skarp kritik från den radikala vänstern.

Någon säraktion från kvinnorna med röststrejk, vilket Emilie Rathou hotat

med i Förbudsförbundet, kom heller aldrig till stånd. Emilie Rathou berörde visserligen frågan om röstuppdelningen vid en särskild "Kvinnornas Förbuds-konferens", som öppnades den 17 april i Östersund, men längre än till en relativt mild kritik av riksdagsbeslutet gick hon inte.²¹ Först efter förbudsomröstningen och under höstens summering av densamma i Förbudsvännernas Rikskommitté tog Rathou bladet från munnen, efter det att de svenska kvinnorna anklagats för att inte allt för helhjärtat ha stött förbudsrörelsen. Hon höll med om att kritiken i viss mån var berättigad, men menade att orsakerna stod att finna i den svenska nykterhetsrörelsens organisatoriska struktur med dess påfallande mansdominans: "I Sverige ha vi en stark nykterhetsrörelse, men vem har skapat den? I första hand är det männen, men även kvinnorna ha tagit del, lidit, offrat, talat på offentliga möten, varit med om sammanträden. Dock ha Sveriges kvinnor ej haft samma roll som i de anglosaxiska länderna. De ha stått trogna i föreningarna och hjälpt till att skapa vad som nu finnes."²² Det var inte bara i de anglosaxiska länderna, som kvinnans ställning inom nykterhetsorganisationerna var bättre. Emilie Rathou exemplifierade även utifrån nordiska förhållanden och framhöll att kvinnornas position i både den finska och norska förbuds-rörelsen varit oomstridd och att man i dessa länder uppnått förbud huvudsakligen tack vare kvinnornas aktiva stöd. Det hade i dessa länder varit otänkbart att försöka diskriminera kvinnornas röster. Förbudsmotståndarna i Sverige hade också förstått att utnyttja kvinnorna genom att man vunnit några av kvinnorörelsens mest kända namn för sina syften. Kvinnopressen med Herta och Idun i spetsen hade, enligt Rathou, undvikit att ta ställning.²³ Dessa faktorer, kvinnornas svaga ställning inom de mansdominerade nykterhetsorganisationerna och splittringen inom kvinnoorganisationerna blev tillsammans med särskiljningsfrågan avgörande för att många kvinnor röstade nej eller underlät att rösta. "Vi minnas huru polisen sändes ut mot kvinnorna vid riksdagshuset och hur Svenska Dagbladet sedan framställde oss som höns och rösterna särskiljdes, och många kvinnor ansågo sig sedan ej ha vid valurnorna att göra."²⁴ Den samlade nykterhetsrörelsen måste tänka om och söka bättra sig i de avseenden där man, enligt Rathou, förbrutit sig annars kunde man aldrig aktivera kvinnorna.

Särskillnadsdebatten och könsrollsfrågan

Några mer ingående studier av kvinnans ställning inom den svenska nykterhetsrörelsen existerar inte. Klart är emellertid att Qvists i inledningen citerade konstaterande angående de amerikanska förhållandena också går att applicera på kvinnorna inom de svenska nykterhetsorganisationerna. Kvinnorna accepterades som politiskt likaberättigade med männen oftast enbart för att de ansågs mer högstående på det moraliska planet. De utgjorde kärnan i den borgerliga familjen, och som maka och mor var det kvinnans främsta plikt att bevara och upprätthålla familjens moraliska vandel. Omsorg om hemmets skötsel och barnens uppfostran var grunden för ett lyckligt familjeliv och banade väg för den yngre generationens framgångar i samhället.

Det som främst kännetecknade kvinnorna inom nykterhetsrörelsen var deras intresse att legitimera sin ställning som hemmets och de goda sedernas beskyddarinnor, en kvinnosyn som männen inom samma organisationer kunde dela. Kvinnans ansvar för familjen och det uppväxande släktet skulle jämställa henne med mannen, men mannens och kvinnans sfärer skulle vara skilda, "separate but equal." Barbara Leslie Epstein säger om kvinnoorganisationen Vita Bandets sociala och politiska strävanden i USA: "The strength of women's culture was that it allowed a recognition of the fact that women had a particular set of interests. The identification of those interests with a universal morality and with the institution of the family was a mixed blessing; it gave women a clear set of goals and enabled them to act with conviction, but it made it more difficult for them to criticize a family structure and a moral code that forced women into restricted roles. . . . Women's culture tended to see morality and power as separate and incompatible and to abjure the discussion of power for the discussion of morality."²⁵ Maktsfären skulle vara förbehållen männen medan kvinnoansvaret låg inom den moraliska sfären.

Denna ansvarsfördelning mellan könen är också ett centralt och genomgående tema hos Jonas Frykman och Orvar Löfgren i "Den kultiverade människan": "Inbyggt i 1800-talets borgerliga äktenskap fanns en asymmetri, som fick stora konsekvenser just för själva utformningen av känslo- och maktspelet mellan makarna. Denna asymmetri måste granskas noga, för ur den föddes mycket av det värdesystem och rollmönster som kommit att präglade 1900-talets äktenskapsmönster och könskamp."²⁶

Gunnar Qvist har också diskuterat synen på den kvinnliga rösträtten och konstaterat, "att det primära målet många gånger var att utnyttja kvinnans rösträtt för speciella politiska syften."²⁷

I den flod av brochyer och kampanjmaterial som översvämmade Sverige i samband med förbudsomröstningen framhövdes som främsta argument nödvändigheten av skydd och värn för hem och familj gentemot alkoholens gissel. Den misshandlade kvinnan och de skräckslaget gråtande barnen, som bevittnar faderns rasande demolering av hemmet, utgjorde ett av de vanligaste motiven i nykterhetsrörelsens affischkampanj. Amerikanska skräckskildringar av brännvinsdrakens framfart, med ruinerade hem som följd, översattes och distribuerades en masse. Sånger av skillingtryckskaraktär som "Drinkarens dotter" nådde också stor popularitet långt utanför rörelsens egna led.

Hur skulle brännvinsdrakens härjande framfart kunna stoppas? Ett av svaren var att hemmet måste vara trivsamt och välstädat, maten vällagad, barnen väluppfostrade och hustrun öm och kärleksfull. En man med ett sådant hem skulle trivas när han kom hem från dagens id och inte lockas ut i glada vänners lag. Detta i sin tur skulle öka familjens materiella välstånd och höja dess status. Kvinnan var hemmets skyddsängel, och som sådan måste hon också få resurser att uppehålla hemmets helgd. Detta var hennes arbete, hennes sanna plikt och åliggande. En slarvig kvinna framställdes som en slampa, vilken drev sin man ut på krogen genom att hon skapade vantrivsel i hemmet. Sådan var alltså den

förhärskande kvinnosynen inom nykterhetsrörelsen.

Denna syn finns också företrädd hos Ellen Key när hon skriver om de religiösa kvinnornas inställning till alkoholfrågan: "Dessa vilja t ex hindra rusdryckernas missbruk. De inse dock ej att detta icke sker genom förbud och temöten; att endast genom rikligare tillgång på och höjd njutningslust i fråga om hemtrevnadens, bildningens, skönhetens och naturens glädjeämnen skall livsberusningen kunna ersätta alkoholberusningen."²⁸ Det är mot denna bakgrund inte svårt att förstå, att många ledande nykterhetspolitiker inte fäste så stort avseende vid den för kvinnornas så viktiga frågan om särskiljandet av rösterna vid förbudsomröstningen. Kvinnorna skulle ju ändå få rösta och deras röster skulle räknas, vilket borde vara gott nog.

Socialdemokraternas kluvenhet i frågan är intressant, men kan kanske förklaras utifrån en av Qvists teser: "Bland radikalerna, rösträttens principiella anhängare, fanns en skräck för att kvinnorna skulle visa sig mer konservativa än männen."²⁹ Riksdagsdebatten, som inte här skall göras till föremål för någon grundligare analys, bekräftar socialdemokraternas tveghägenhet. Några axplock ur denna, som speglar inställningen till könsrollerna, skall medtagas, eftersom de förtydligar och förklarar den tidigare relaterade kvinnosynen. Socialdemokraten A A Lindqvist från Halmstad läste upp ett uttalande från lokal-föreningen av Vita Bandet i Varberg: "Det vore en skymf emot Sveriges kvinnor, hennens och barnens representanter ifråga om folkets moraliska uppfost-
ran, att ställa dem i svagare ställning än männen, när det gäller att utöva inflytande i denna folkets stora livsfråga."³⁰ Det var i egenskap av hennens vårdar-
innor och barnens språkrör som kvinnorna i Varberg ansågs skola ha lika rätt som männen. Rollskillnaden mellan könen markerades tydligt.

Radikalen och vänstersocialisten Ivar Vennerström, vilken stödde lerdalamotionen, höll ett ljungande tal, främst riktat mot Engberg, om det odemokratiska i att skilja på rösterna. Någon större förståelse för kvinnoaspekterna visade han emellertid inte: "Kvinnorna ha nu äntligen fått den allmänna rösträtten. De ha begagnat densamma gentemot männen på det mest lojala sätt vid de för-rättade valen till andra kammaren. . . Men går man fram på de här särskillnads-linjerna, så misstänker jag att följderna blir den, att vid kommande val till andra kammaren det blir en marsch på två linjer, den ena manlig, den andra kvinnlig. Det är inte på grund av rädsla för kvinnorna, som jag pekar på den faran, men jag tror, att för valmännen i allmänhet skulle det vara icke till gagn utan till stor skada."³¹ Vennerström ansåg att kvinnornas uppträdande vid det tidigare andrakammarvalet hade präglats av en positiv lojalitet gentemot männen. Fara-
ran av ett särskiljande var att det skulle kunna innebära obstruktion från kvin-
nohåll. Han androg också som exempel på kvinnornas lojalitet, att dessa sällan lade sig i listkompositionerna och att de därför nöjde sig med fem platser i kam-
maren.³² Carl Ekman, som i Förbudsförbundet ivrigast försvarat kvinno-saken, förklarade: "Jag har betraktat — och många hava betraktat det så, och även gjort uttryck däråt — kvinnors inkallande till fullt medborgarskap såsom anli-
tande av vår sista reserv, ett försök till kraftförnyelse. Men en reserv, som man

inkallar till en sådan uppgift, behandlar man icke på det sätt, som det förefaller mig, att man här från utskottets och möjligen också riksdagsmajoritetens sida behandlar kvinnorna.”³³

Detta ekmancitat ger situationen i ett nötskal. Ekman och de folkfrisinnade satte sitt hopp till politiseringen av nykterhetsfrågan. De frisinnade hade en dominerande ställning inom både den profana och den religiösa nykterhetsrörelsen och hoppades på att ett för dem positivt avgörande av förbudsomröstningen skulle ge dem odelat ledarskap över det Liberala Samlingspartiet. Kvinnorna blev därför de folkfrisinnades starkaste potentiella kort, som kunde bli jokern i det förbudspolitiska spelet, som rörde sig om betydligt högre insatser än blott och bart förbudet i sig. Med kvinnorna som reserv, som kunde förväntas rösta i enlighet med moraliska principer, skulle Ekman inte bara få till stånd totalförbudet och erövra hegemonin inom partiet. Han skulle också ha goda möjligheter att kunna mobilisera denna, som han uppfattade det, tysta, moraliska opinion, som kvinnoelektoratet utgjorde, vid kommande politiska val.

De frisinnade riksdagsmännen agerade taktiskt i förbudsfrågan i samband med särskiltnadsdebatten, medan partiets kvinnor lamt protesterade mot röstuppdelningen. En riksdagsman, som gick emot lerdalamotionen, fann det märkligt att Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund och Svenska kvinnors medborgarförbund (h) gemensamt protesterade mot uppdelningen — ”Vi kvinnor i undertecknade föreningar hysa olika meningar i politiska frågor, men i denna åsikt om folkomröstningens princip (ej röstuppdelning förf anm) stå vi eniga”³⁴ — medan de frisinnade kvinnorna inte undertecknat uppropet.

Den största nykterhetsföreningen öppen endast för kvinnor var Vita Bandet. Vita Bandet kan i viss mån betraktas som en förening med starkt socialt patos, som arbetade för förbättrande av kvinnors sociala och politiska ställning. Förbundets motto; ”För Gud, för Hem och Fosterland”, avslöjar en del om dess syn i könsrollsfrågan. Kvinnan skulle följa de kristliga buden och uppfostra barnen i en religiös anda. Hennes främsta mission var att sköta och skapa ett gott hem och hon skulle städse kämpa för att upprätthålla fosterlandets värden. Hemmets sfär var kvinnans.

I Vita Bandets utåtriktade verksamhet sökte man fånga in medlemmar ur samtliga samhällsklasser och också förbättra kvinnans ställning i allmänhet. Man hade drivit en omfattande kampanj för kvinnlig rösträtt. Man sökte rädda de prostituerade, dels genom personliga samtal, dels genom att arbeta för en lagstiftning, som skulle innebära stränga straff för den som provocerade till prostitution. Man ville också att övervakningen av prostitutionen skulle överföras från polisen till lämpligt kommunalt organ.³⁵ Vita Bandet ingrep även på arbetsplatser, där kvinnlig arbetskraft utnyttjades och exploaterades hårdast. Aktioner genomfördes bl a för att förbättra arbetsförhållandena för de kvinnliga stuveriarbetarna och sillrenserkorna. Hemsysterverksamheten kom igång tack vare föreningens initiativ. Organisationen ägnade sig i övrigt åt filantropisk verksamhet. Man hade spädbarns- och barnhem, kolonier och hem för ogifta mödrar och deras barn, semester- och vilohem. Huvudsyftet var dock att be-

kämpa alkohol och alkoholmissbruk, helst genom totalförbud.³⁶

Vita Bandets grundsyn i kvinnofrågan var dock helt präglad av det borgerliga familjeidealet, som också innefattade ett betydande religiöst patos. I föreningens första cirkulärskrivelse 1901 hette det bl a: "Vi bedja nu alla varmhjertade och en var söka verka för sammanslutning ibland kvinnorna. Vi vilja med vår verksamhet uppväcka en strid mot dryckenskapen, osedligheten, synder, laster och brott. Det är vår plikt som kvinnor att hjälpa männen i kampen. Låtom oss nu i början af detta århundrade på fullt allvar komma öfverens om att så göra. Männen vänta vår hjälp, barnen vänta vår hjälp, de under rusdryckslasten trälände vänta på vår hjälp. . . Låtom oss nu alla besjälade af Kristi kärlek, som gaf sitt liv för menskligheten, stå upp och drifva rusdryckerna från våra hem, byar och städer. . ." ³⁷ Många av de ledande inom organisationen var frisinna och en av de första föreningarna, den i Uppsala, hade fått hjälp att organisera sig av Elof Ljunggren. Carl Ekman och andra frisinna politiker medverkade ofta vid Vita Bandets konferenser, där de i sina tal redogjorde för sin och partiets nykterhetspolitiska inställning och drog upp riktlinjer för hur Vita Bandet skulle agera. Den moraliska principen inpräntades härvid ytterligare. En annan flitig talare vid Vita Bandets sammankomster var den kristna nykterhetsrörelsens främsta namn, pastor David Östlund. Östlund hade i USA aktivt deltagit i förbudskampen och sökte i Sverige förstärka dess religiösa innehåll.

Betraktar man ledarna för Vita Bandet i Sverige, kan man visserligen hävda att Emilie Rathou vid sekelskiftet var en av vårt lands mest radikala kvinno-sakskämpar. Rathou var emellertid allt för ensam för att kunna sätta en mer radikal prägel på sin organisation och från och med 1917, då kampen för förbundet på allvar började, kan man för svenska Vita Bandets del klart skönja en övergång till ensaksrörelse med nykterhetsfrågans lösning som högsta och egentliga mål. Förbundets kongresser dominerades ofta av manliga nykterhetstalare.³⁸ Männens politiska principer kom därvid att utgöra ledstjärnan för förbundets agerande och det "sanna kvinnoidealet" förstärktes ytterligare.

Barbara Leslie Epstein har sett ett klart samband mellan religiositeten och det kvinnliga könsrollsmönstret i sin studie av Vita Bandet i USA: "The center of conversion, for these women, was accomodation to the inevitable — male domination. If to challenge God was hopeless and defeat inevitable, asquiescence most follow. The same held true when women carried rebellion into their families after conversion, by going to religious meetings against the orders of their husbands or fathers or by denouncing their men for irreligion. Male authority was challenged, but only in the name of obedience to a higher male authority, that of God and Christ. . . This religiosity simultaneously gave encouragement to contradictory impulses: deference and obedience to superior authority and the need to take action on behalf of cherished values."³⁹ Kvinnans revolt mot make och fader var tillåten endast om denna mansdominans ersattes med en annan mansdominans; den som utövades i Guds och Kristi namn. Religionen tillhandahöll det sanna borgerliga kvinnoidealet. Kyrkan och de fria

samfunden var styrda av män och kvinnans roll var den tjänande, hon skulle vaka över att de moraliska fundamenten i familjelivet inte ruckades. Endast om mannen inte följde religionens bud, hade kvinnan rätt att protestera.

Just det dubbla lydtnadsbudet från de politiska och religiösa institutionerna måste ha verkat förlamande på främst kvinnlig politisk aktivitet under folkkrörelsernas genombrotts- och mognadstid, då den borgerliga kvinnoosynen överlevde kvinnans politiska emancipation.

I USA där "the cult of True Womanhood" växte fram med lavinartad hastighet under 1800-talet kan man ännu mer utrerat se en utveckling mot uppdelning av skilda kulturmönster för män och kvinnor. Barbara Welter har visat att efter den koloniala perioden, då kvinnors arbete jämställdes med männens, inträdde under 1800-talet en reaktion, där det sanna kvinnoidealet blev det borgerliga. Varje kvinna skulle eftersträva ladyidealet och följa dess bestämt inrutade regler och lagar. Detta gällde främst den vita medelklasskvinnan. Männens fortsatte under denna period att utvidga de geografiska och ekonomiska gränserna och att leda den materiella utvecklingen. Härigenom fick denna nya kvinnokult mycket viktiga funktioner för samhället i stort, då den skapade en form av hemförsäkring. Männens kunde lita på att kvinnorna i hemmen bevarade och upprätthöll de moraliska kvaliteterna som skulle garantera fred och stabilitet.

Barbara Welter, vars undersökning baserats främst på analyser av kvinnotidskrifter, fastslår med emfas att den amerikanska kvinnan matades med dessa ideal: "There was only one place to look for her — at home. Clearly and confidently these authorities (kvinnotidskrifterna förf anm) proclaimed the True Woman of the nineteenth century to be the Valiant Woman of the Bible, in whom the heart of her husband rejoiced and whose price was above rubies."⁴⁰

En delvis annorlunda bild av WCTU (Vita Bandet) ger Ruth Bordin i "Women and Temperance". Bordin framhåller att WCTU under sin första period under Frances Willards karismatiska ledarskap verkligen representerade en ny kvinnoosyn och introducerade radikala metoder för kvinnans frigörelse. Bordin ser också WCTU före 1900 som en organisation med ett brett socialt program: kvinnoemancipation, internationalism, fredsörelse, lagstiftning mot prostitution, dubbelmoral, lynchningar, rösträttsfrågor, nykterhetsfrågor, arbetarfrågor och frågor rörande lika lön för män och kvinnor. WCTU var fram till 1900 den största och en av de mest radikala kvinnörelserna i USA. Under 1900-talet utvecklades organisationen dock allt mer att bli en ensaksörelse: "The Union shifted to a single-issue approach, an emphasis on temperance."⁴¹

Både Bordin och Epstein tillmäter Frances Willards framsynta ledarskap och sociala patos avgörande betydelse för WCTU:s radikalism under 1800-talet. Epstein menar dock att medlemmarna inte delade sin ledares radikalism och att man var för hårt präglad av en konservativ kvinnoosyn för att mera framgångsrikt kunna leda rörelsen in på radikala spår. För Bordin däremot representerade WCTU under 1800-talets slut den amerikanska kvinnans ambitioner till emancipation, politisk frigörelse och hennes vilja och förmåga till socialt reformarbete. Bordin pekar i likhet med Epstein på att organisationens medlemmar i ge-

men visserligen inte delade Willards alla radikala synpunkter, men hävdar att organisationens handlingsprogram och dess mångsidighet, främst på det sociala planet, skapade en radikalism som kom att präglas av framåtskridande reformarbete.⁴²

Denna radikalism kom i stort sett att dö ut med Willard, som alltid varnat medlemmarna för en specialisering hän mot ensaksrörelse, som skulle medföra organisationens död: "Her warning was coming true. The public image of the WCTU was changing — from the best, most respected, most forward-looking women in town to narrow-minded antilibertarians riding a hobby-horse. The change was gradual and certainly not complete until the late 1920s, but it was under way."⁴³ Bordin ser WCTU:s utveckling mot att enbart vara och verka som nykterhetsrörelse som mycket olycklig för den amerikanska kvinnorörelsen i stort. Hon sätter dock denna utveckling i samband med avdramatiseringen av kraven på kvinnlig rösträtt i och med att denna blev mer allmänt accepterad. Många manliga politiker engagerade sig för kvinnlig rösträtt och stödde vissa kvinnokrav, främst de som kunde förstärka bilden av två könsfärer. Den radikalism som utvecklats av Willard och hennes meningsfränder styrdes in på falska vägar genom politiskt taskspeleri, där de konservativa efterträdarna överlämnade Willards testamente att fritt förvanskas av politikerna. Därmed hade organisationen för alltid slutit sig till en improduktiv konservatism. Nykterhetsfrågan och dess sociala sfär blev det enda område inom vilket man förmådde att hävda sig.⁴⁴

Alkoholen som hot mot hemmasfären blev den enda fråga, där denna en gång så stora och radikala kvinnoorganisation förmådde att profilera sig. Man hade inte heller monopol i detta avseende, då "hemmasfären" blev ett ideologiskt allmångods, som fritt kunde användas av politiker från alla politiska partier. I kampen för kvinnlig rösträtt framhölls också i USA kvinnans roll i hemmet som ett skäl till att hon borde erhålla politisk myndighet. En "sann" kvinna kunde också tänkas rösta i enighet med sin make och särskilt i de moraliska frågorna tillmättes kvinnorösterna en mycket stor betydelse. Denna konservativa kvinnosyn, ofta förmedlad av kvinnor, föranledde bl a en av den amerikanska kvinnorörelsens verkliga giganter, Emma Goldman, att yttra följande om den allmänna och kvinnliga rösträtten: "There is no reason whatever to assume that woman, in her climb to emancipation, has been, or will be helped by the ballot. . . Her development, her freedom, her independence, must come from through herself. First, by asserting herself as a personality. Second, by refusing the right to anyone over her body; by refusing to bear children, unless she wants them; by refusing to be a servant to God, the State, society, the husband, the family, etc by making her life simpler, but deeper and richer. . . Only that and not the ballot, will set woman free. . ." ⁴⁵ Goldmans yttrande innebar total förnekelse av "True Womanhood". Denna falska idealbild måste utplånas innan kvinnan var mogen att agera politiskt. Emancipationen måste gå före den politiska rösträtten om kvinnan skulle erhålla samma status som männen.

Emancipationsfrågan hade i USA under 1900-talets första decennier allt mer

glidit över i händerna på manliga politiker och som en följd av detta rensades många radikala kvinnokrav bort. Kvinnan erhöll visserligen rösträtt, men med den undermeningen att hennes politiska myndighet borde inskränka sig till moraliska spörsmål. För den svenska kvinnorörelsen både den socialistiska och den borgerliga, var problemen likartade. Männerna, men också många av kvinnorna, uppfattade kvinnlig rösträtt som ett erkännande till kvinnan främst på grund av hennes förpliktelser som hemmets och moralens vårdarinna. Det är självfallet att denna kvinnobild var den förhärskande också inom de ideella folkrörelserna, som bars av religiösa eller moraliska grundvärderingar. Denna kvinnosyn försvarades i Sverige främst av Ellen Key, som i sina studier om "samhällsmodern" starkt betonade de separata sfärerna. Idealet för Key var att det manligt hårda och det kvinnligt milda skulle kunna ingå i en lycklig symbios. En symbios där de värsta avarterna skulle försvinna, så att positiv samverkan blev dock möjlig.⁴⁶ Det fanns naturligtvis kvinnor som hade en annan grundsyn, men de var få och man kan därför säga att nykterhets- och de frireligiösa organisationer, som medlemsmässigt dominerades av kvinnor, förmedlade och ytterligare förstärkte subordinationsprincipen i synen på kvinnan.

Sammanfattning

Frågan om röstuppdeleningen i samband med förbudsomröstningen 1922 inrymde, förutom kvinnosaks- och jämställdhetsperspektiv, även det betydelsefulla spörsmålet om kvinnans roll i den demokratiska processen.

Granskar man de politiska aspekterna och betraktar dessa ur partiernas synvinkel är det anmärkningsvärt att socialdemokraterna, som kanske hårdast av de stora partierna profilerat sig för den kvinnliga rösträtten, inte reagerade nämnvärt inför de protester som framfördes av kvinnor ur de egna leden. I det mansdominerade socialdemokratiska blocket inom godtemplarordens ledning fanns trots ordens jämställhetsprincip föga förståelse för dessa aspekter.

Det Liberala Samlingspartiet var visserligen splittrat genom att den frisinnade nykterhetsfalangen kring Carl Ekman främst av realpolitiska skäl anslöt sig till utskottsmotståndarna. Gruppen kring Ekman aspirerade på ledarskapet inom partiet och ville därför mobilisera kvinnoväljarna. Då inte ens de frisinnade stod eniga i frågan, fann Ekman ingen anledning att verkställa den konfrontation, som han gjorde sig till tolk för i Förbudsförbundet. Kvinnorna inom det liberala partiet förhöll sig också förunderligt passiva. Både socialdemokrater och liberaler visade ett måttligt intresse i denna för partiernas kvinnor så viktiga angelägenhet, vars avgörande ägde rum blott en kort tid efter det att den kvinnliga rösträtten införts i Sverige. Partierna tog inte heller allvarligt på de hot om obstruktion som framfördes av Nelly Thüring och Emilie Rathou.

Svaret på dessa frågor kan inte formuleras entydigt. Bägge partierna inrymde betydande säsikter i själva nykterhetsfrågan. Dessa säsikter utgjorde i sig reella splittringsfaktorer, som man inte ville ge offentlighet åt från partiledningarnas sida. Nykterhetsfrågans plats bland förstarangsfrågorna var dess-

utom ställd under tvivel av partiledarna. Både Branting och Edén var måna om att tona ner intensiteten i de nykterhetspolitiska debatterna, då man hade andra och vidare målsättningar. Staaff och Branting hade tidigare framgångsrikt kunnat balansera de skilda uppfattningarna i nykterhetssaken inom respektive parti genom kompromisser med nykterhetsrörelsen. För socialdemokrater och liberaler var kompromisser med nykterhetsrörelsen, åtminstone tills förbudsfrågan var definitivt avgjord, nödvändiga, då splittringen i nykterhetsfrågan inom respektive parti i annat fall kunde leda till partisprängning. Det liberala partiet splittrades också de facto 1923 i högsta grad beroende på nykterhetsfrågan. Socialdemokraterna hade också att ta ställning till den extremt känsliga frågan om vänstersocialisternas återförening med partiet. Vänstersocialisterna var ytterst förbudsinriktade och ansåg att Branting och partiledningen svikit arbetarna genom sin ambivalenta inställning till förbudet. Både liberaler och socialdemokrater utnyttjade därför till bristningsgränsen sina upparbetade kanaler till nykterhetsorganisationerna. I frågan om röstuppdelningen hade socialdemokraterna goda försäkringar inom IOGT. Godtemplarna med Arthur Engberg i spetsen stödde tanken på röstuppdelningen. Vilka incitament som ytterst låg bakom godtemplarnas villighet att diskriminera kvinnorösterna går inte att definitivt fastställa. Klart stod dock att både nykterhetsfolket och partiet ville ha ett snabbt avgörande i förbudsfrågan. Partiet ville koncentrera sina krafter på andra uppgifter. Nykterhetsfolkets representanter var rädda för att tiden höll på att rinna undan för dem, ju längre förbudsfrågan förhalades desto mer försvann hoppet om en lycklig utgång. Då högern och stadsradikalerna inom det liberala partiet hotade med att senarelägga förbudsomröstningen i händelse av att särräkningsbeslutet revs upp, ansåg varken frisinnade, socialdemokrater eller godtemplare det taktiskt möjligt att tillgodose kvinnokraven.

Inom de liberala leden var en sammanjämkning omöjlig. Edén ville ha förbudsfrågan ur världen men vägrade att kompromissa med ekmansfalangen angående röstuppdelningsprincipen, vilken han stödde. Ekman sökte genom att stödja lerdalamotionen vinna stöd hos de grupper i riksdagen, som motsatte sig utskottsförslaget, men inte heller han ville äventyra förbudsfrågans snabba lösning. Ekman investerade emellertid för framtiden, då kvinnorösterna skulle kunna bli ett ovärderligt politiskt kapital. Vänstersocialister och kommunister var de enda som unisont tog ställning mot röstuppdelningsförslaget. Åtminstone vänstersocialisternas agerande var till viss del taktiskt betingat. Detta framkommer i Ivar Vennerströms yttrande i samband med riksdagsdebatten. Vennerström visade en tydlig rädsla för att kvinnorna skulle kunna tänkas aktivera sig inom politiken i högre omfattning om röstuppdelningsbeslutet togs mot deras vilja. En sådan aktivering var inte, enligt Vennerström, önskvärd. Hans partikamrat Elof Lindberg talade sig i Västerbottens Folkblad varm för lerdalamotionen, men kom senare under tjugotalet att tillhöra dem som mest intensivt motsatte sig gift kvinnas rätt till statstjänst. Vänstersocialisterna var i likhet med de frisinnade kring Ekman ute för att samla i ladorna för kommande tider.

Det är också frapperande hur lamt kvinnoorganisationerna agerade. Detta

hänger samman med att kvinnorna själva i stor omfattning betraktade den nyvunna rösträtten som en gratifikation, ett erkännande till kvinnan som moralens och hemmets vårdarinna. Den kvinnliga sfären betraktades som apolitisk av de flesta män och kvinnor i det tidiga 1920-talets svenska samhälle.

Parallellerna med utvecklingen i USA är slående. I USA var var kvinnans politiska rösträtt förbunden med det införstådda kravet att hon skulle använda sin politiska myndighet främst i moraliska frågor. Kvinnoelektoratet kom därför varken i USA eller Sverige att kunna agera självständigt ens i viktiga frågor rörande kvinnans ställning. Deras agerande styrdes i hög grad av männen vilka var förbehållna maktsfären. Kvinnornas ambivalenta hållning till röstuppdelningsfrågan visar att så var fallet. Det var i regel manliga politiker, vars kvinnosyn ingalunda var radikal, som sökte slå politiskt mynt av frågan.

NOTER

1. Qvist, G: Konsten att blifva en god flicka. Helsingborg 1978, s 128 f.
2. Frånberg, P: Umeåsystemet. En studie i alternativ nykterhetspolitik 1915—1945. Kungälv 1983 s 50 f.
3. Lagutskottet 1922 nr 11 s 8 ff.
4. AK motioner 1921 nr 2 s 3. Engberg förordade 1921 röstuppdelning vid riksdagsvalen.
5. AK bd 3 nr 25 5/4 1922 s 51 f.
6. Lagutskottet 1922 nr 11 s 8 ff.
7. Ibid.
8. Johansson, H: Den svenska godtemplarrörelsen och samhället. Sthlm 1947 s 231 även noterna.
9. Förbudsvännernas Rikskommitté prot 27/2 1922 (i Sveriges Nykterhetsvänners Landsförbunds arkiv RA) Förbudsförbundet med kommittéer och konferenser var högsta instans för de religiösa och profana nykterhetsorganisationerna. Förbudsförbundet var den instans som skulle leda och samordna nykterhetsfolket inför förbudsomröstningen och i förbundets ledning satt nykterhetsrörelsens viktigaste politiker.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Ibid.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Johansson, G: Liberal splittring. Skilsmässa — och återförening 1917—1934. Göteborg 1980 s 97.
16. Ibid s 102.
17. Västerbottens-Kuriren 6/4 1922.
18. Johansson, G: a a s 99.
19. Dagens Nyheter 6/4 1922. Kvinnornas agerande mötte ett kyligt intresse i den förbudsfiendliga rikspressen, där hela aktionen förlöjligades. Längst i detta avseende gick Svenska Dagbladet som den 15/4 publicerade en teckning där riksdagskvinnorna framställdes som höns. Under denna teckning fanns en ironisk dikt av Kurt Stångeberg. Dikten innehöll många förlöjligande schabloner bl a följande: "Elisabet, Kerstin och Agda sa/ att de inte tyckte alls/ melodejan som utskottet bjöd på va bra/ och ropte på lerdalavals/ Över dörrn ville Nelly prompt skriva opp/ att sen hon blev rikskvinn hon tappat allt hopp/ Ja så kan det gå lilla Thüring/ när man ränner från slända och syring.
20. Sveriges Förbudsvänners Landsförbund (SNL) statistik RA.
21. Östersunds Posten 17/4 1922.
22. Sveriges Förbudsvänners Rikskommitté (SNL) prot 27—28/10 1922 Rathou tog upp den amerikanska korstågsrörelsen mot krogarna i Ohio ur vilken Women's Christian Temperance Union (Vita Bandet) framsprungit 1864.

22. Ibid.
23. Ibid. Rathou menade också att den svenska kvinnans ställning var att likna vid vissa amerikanska slavars situation. Många slavar klarade helt enkelt inte av frigörelseprocessen ”och det finns i våra dagar både män och kvinnor som vilja ha sina bojar kvar.” Bland dessa måste agitation och upplysning sättas in.
24. Ibid.
25. Epstein, B L: *The Politics of Domesticity*. Wesleyan Un Press 1981 s 149.
26. Frykman, J — Löfgren, O: *Den kultiverade människan*. Lund 1979 s 83 ff.
27. Qvist, G: a a s 128.
28. Key, E: *Kärleken och äktenskapet II*. Stockholm 1923 s 33.
29. Qvist, G: a a s 128.
30. AK bd 3 1922 s 35.
31. Ibid s 78.
32. Ibid.
33. Ibid s 52.
34. Ibid s 15.
35. Elgham, E: *Vita Bandet i Sverige 1901—1960*. Hässleholm 1965 s 5, 58.
36. Ibid s 5.
37. Ibid s 19 f. Citat från centralstyrelsens upprop 1901.
38. Skildringen av Vita Bandet grundar sig på Elghams krönika. Elgham, som tillhörde Vita Bandets ledande skikt från 1910-talet, refererar vad som sig tilldragit vid riksårsmötena och övriga kongresser och konferenser.
39. Epstein, B L: a a s 87.
40. Welter, B: *The Cult of True Womanhood: 1820—1860* (Dinnerstein, L — Jackson, K T (ed): *American Vistas I*. New York 1979 s 198).
41. Bordin, R: *Women and Temperance. The Quest for Power and Liberty, 1873—1900*. Temple Univ Press 1981 s 151.
42. Ibid s 151, 154 f.
43. Ibid s 155.
44. Ibid.
45. Citat fr Zinn, H: *A Peoples History of the United States*. London 1981 s 337, se även kap 6 ”The intimately oppressed”, där Zinn beskriver kvinnans ställning i det amerikanska samhället.
46. Key, E: a a s 20 ff.